

Filozofická fakulta Univerzity Pardubice
Katedra religionistiky

Denisa Schvachová

**KONCEPT NÁBOŽENSKÉ TOLERANCE
V MYŠLENÍ RANĚ NOVOVĚKÉ EVROPY**

Bakalářská práce

2019

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2017/2018

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Denisa Schvachová**
Osobní číslo: **H16150**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Koncept náboženské tolerance v myšlení raně novověké Evropy**
Zadávací katedra: **Katedra religionistiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Náboženská tolerance je v současnosti nejen veřejně diskutována, ale i různými evropskými dokumenty vyžadována. Otázkou, na kterou se studentka zaměří, však je, co znamenala náboženská tolerance a jak se vyvíjela v reformační Evropě. Studentka se nejprve zaměří na principy náboženské tolerance západního katolického křesťanství v raně novověké Evropě, aby následně analyzovala proměnu významu a smyslu konceptu v pojetí vybraných reformátorů. Studentka představí jednotlivé argumentace pro a proti náboženské toleranci a zaměří se také na to, kdo a proč byl z náboženské tolerance vyloučen. V neposlední řadě nastíní, jak se pojetí tolerance promítlo do formování veřejného prostoru raně novověké Evropy.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná**

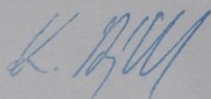
Seznam odborné literatury:

- Martin, Luther. Výbor z díla. Praha: Vyšehrad, 2017. Kasper, Walter. Martin Luther. Ekumenická perspektiva. Praha: Vyšehrad, 2017.
- Kaplan, J., Benjamin, Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe. London: Belknap Press, 2010.
- Grell, O., Peter. Porter, Roy. Toleration in Enlightenment Europe. Edinburgh: Cambridge Uni. Press, 1998.
- Laursen, Ch., John. Nederman, J., Cary (eds.). Beyond the Persecuting Society. Religious Toleration Before the Enlightenment. University of Pennsylvania Press, 1997. (vybrané kapitoly)
- Remer, Gary. Humanism and the Rhetoric of Toleration. The Pennsylvania State University Press, 1996. (vybrané kapitoly).
- Hlaváček, Petr. (ed.). (In)tolerance v evropských dějinách. Praha: FF UK, 2011. (vybrané kapitoly).
- De Roover, Jakob. Europe, India and the Limits of Secularism. Oxford University Press, 2005. (vybrané kapitoly).
- Balagangadhara, N., S. De Roover, Jakob. Liberty, Tyranny and the Will of God: The principle of toleration in early modern Europe and colonial India. In: History of Political Thought, 2009. pp. 111-139.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Zuzana Černá, Ph.D.**
Katedra religionistiky

Datum zadání bakalářské práce: **30. března 2018**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. března 2019**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

doc. Mgr. Martin Fárek, Ph.D.
vedoucí katedry

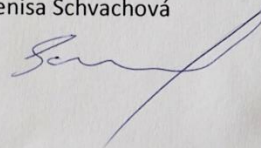
V Pardubicích dne 30. listopadu 2018

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše. Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 9/2012, bude práce zveřejněna v Univerzitní knihovně a prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 28.3.2019

Denisa Schvachová

Poděkování

V první řadě bych chtěla poděkovat své rodině, především rodičům, kteří mě podporovali po celou dobu studia. S laskavostí naslouchali nadšení i strastem, které mě doprovázely v rámci studia i v životě, a věřili ve mne.

Chtěla bych projevít úctu Mgr. Zuzaně Černé, Ph.D., která byla vedoucí mé bakalářské práce, a poděkovat jí za odborné vedení, trpělivost a cenné rady, které mi pomohly tuto práci dovést do konce.

Poděkování patří také ostatním pedagogům z Katedry religionistiky Filozofické fakulty Univerzity Pardubice, díky nimž jsem se mohla vzdělávat v tomto zajímavém oboru, který mi přirostl k srdci.

Abstrakt:

Pochopení konceptu náboženské tolerance v myšlení raně novověké Evropy nám umožní nejen nahlédnutí do vlastní historie, ale také nám dokáže objasnit dnešní problematickou situaci, kdy je náboženská tolerance tematizována především v souvislosti s islámem.

Tato práce se zaměřuje na vývoj a proměnu konceptu náboženské tolerance od počátku křesťanství, podrobněji je pak rozebrána v době vzniku protestantských proudů, kdy se rozpadá křesťanská jednotnota. Jsou představeny různé důvody pro toleranci či intoleranci prosazované jednotlivými reformátory, ale i katolickými představiteli. Také jsou nastíněny okolnosti, které vedly k počátkům vnímání náboženské tolerance jako morální povinnosti. Studium děl odborníků zabývajících se náboženskou tolerancí mě dovedlo k závěru, že západní model náboženské tolerance staví na teologickém základu křesťanství. Následně uvádím implikace těchto závěrů do současnosti.

Klíčová slova:

náboženská tolerance, raný novověk, křesťanství, reformace, degenerativní teorie, hereze, sekularizace

1 Obsah

2	ÚVOD	7
2.1	Pojem tolerance a jeho význam	10
3	HEREZE V DĚJINÁCH KŘESŤANSTVÍ	13
4	VOLÁNÍ PO NÁBOŽENSKÉ TOLERANCI	18
4.1	Hereze a otázka trestu	20
5	TOLERANCE JAKO PROSTŘEDEK K ZACHOVÁNÍ JEDNOTY?	27
6	TOLERANCE JAKO MORÁLNÍ POVINNOST	32
6.1	Mýty o toleranci	35
7	ZÁVĚR	38
8	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	41
8.1	Další zdroje	44

2 ÚVOD

Náboženská tolerance je vzhledem k soudobým společensko-bezpečnostním hrozbám aktuálním tématem. Momentálně je nejčastěji řešena v souvislosti s islámem, který bývá sekuritizován některými představiteli politických stran a následně tematizován veřejností.¹ Je to způsobeno především migrační krizí, která Evropu zasáhla v několika vlnách od roku 2015, a tak došlo k debatám o přijímání uprchlíků ze Sýrie, kdy však bylo upřednostňováno přijetí lidí křesťanského vyznání.² Následně pak vyvstávají sociálními a ekonomickými otázkami.³ Jedním z hlavních témat diskuzí jsou náboženské projevy. S tím ovšem souvisí problém určení, co je náboženským projevem a co nikoli. Můžeme považovat nošení šátku na veřejnosti za náboženský projev?⁴ Zaměříme-li se na Českou republiku,⁵ musíme uznat, že nežijeme v natolik multikulturním prostředí jako státy západní Evropy,⁶ ovšem i u nás se setkáváme s problémy a odporem vůči islámu. Příkladem mohou být

¹ Islám je ze své podstaty považován za netolerantní. Mnohdy je spojován s terorismem, označován za fundamentální a nemoderní. Často je pak v lidech vyvoláván strach a pocit ohrožení.

² iDNES.cz. *Pomáhat jen křesťanům, nebo všem? Církev se kvůli uprchlíkům neshodnou.* [online]. 2015, [citováno 3. 1. 2019]. URL: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pohled-cirkevi-na-uprchliky.A150724_092814_domaci_zt> V anketě v tomto článku ke dni 20. 3. 2019 hlasovalo 2470 lidí pro přijímání uprchlíků podle jejich náboženského vyznání, pouze 688 jedincům na vyznání nezáleží.

³ Možnosti sociální integrace, náklady na azyl, výuku atd.

⁴ Zahalování tváře je k začátku roku 2019 zakázáno ve Francii, Belgii, Rakousku, Švýcarsku, Nizozemí a Dánsku. V některých státech je zakázáno veřejně nosit jakýkoli náboženský symbol, tedy např. řetízek s křesťanským křížem.

⁵ O islámu v ČR dobře pojednává Topinka, Daniel (ed.). *Muslimové v Česku*. Brno: Barrister & Principal, 2016.

⁶ Více k otázce islámu v Evropě v knize Kropáček, Luboš. *Na cestě k porozumění Orientu a Africe*, 2018, s. 83-91.

demonstrace proti stavbě mešit⁷ nebo aféra z roku 2016 ohledně zahalování v souvislosti s muslimskou studentkou pražské Střední zdravotnické školy.⁸

Členské státy Evropské unie se prohlašují za demokratická území se svobodou vyznání a náboženského projevu. V Listině základních práv a svobod⁹ nalezneme zmínky o náboženské toleranci již v první a druhé hlavě, což jasně ukazuje na její důležitost.¹⁰ Často pak ale slyšíme názory o nesouladu islámu s demokracií, a tedy o nemožnosti společného soužití s islámem v evropských demokratických státech.¹¹

Předmětem této práce nicméně není problém náboženské tolerance vůči islámu a současná evropská situace. Pouštět se do těchto debat a utvářet závěry nelze bez poznání vlastní kultury, a to je samo o sobě velmi složitým úkolem. Považuji za potřebné nahlédnout do historie a objasnit, co znamenala náboženská tolerance v kulturních dějinách Evropy, tedy v křesťanství. Z jakých důvodů a za jakých podmínek vznikla, jak se vyvíjela a proměňovala

⁷ V roce 1998 byla v Brně postavena první mešita v České republice. Její výstavbě předcházely demonstrace.

⁸ EuroZprávy.cz. *Hidžáb v české škole? Soud řeší kauzu muslimské studentky. Strhla se mela, Šabatová prý rozpoutala hysterii.* [online]. 2016, [citováno 1. 3. 2019]. URL: <<https://eurozpravy.cz/domaci/zivot/172948-hidzab-v-ceske-skole-soud-resi-kauzu-muslimske-studentky-strhla-se-mela/>> nebo iRozhlas. *Studentce zakázali v pražské škole nosit muslimský šátek. Případ začne řešit soud.* [online]. 2016, [citováno 1. 3. 2019]. URL: <https://www.irozhlas.cz/zpravy-z-domova/studentce-zakazali-v-prazske-skole-nosit-muslimsky-satek-pripad-zacne-resit-soud_1611020600_vha>

⁹ Listina základních práv a svobod. [online]. 1992, [citováno 1. 3. 2019]. URL: <<https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>>

¹⁰ „Stát je založen na demokratických hodnotách a nesmí se vázat ani na výlučnou ideologii, ani na náboženské vyznání.“ hlava 1., článek 2; „Základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, ...“ hlava 1., článek 3; „Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání je zaručena. Každý má právo změnit své náboženství nebo víru anebo být bez náboženského vyznání.“ Hlava 2., článek 15; „Každý má právo svobodně projevovat své náboženství nebo víru buď sám nebo společně s jinými, soukromě nebo veřejně, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo zachováváním obřadu.“ Hlava 2., článek 16., Ibid.

¹¹ Zde vyvstávají otázky typu, proč zrovna islám je označován za neslučitelný s demokracií?

a proč nebyla uplatňována vůči každému náboženskému vyznání. Takové bádání nám může pomoci jak k sebepoznání, tak k pochopení dnešní situace v otázkách náboženské tolerance vůči různým vyznáním v Evropě i ve světě.

Na úvod považuji za užitečné určit hranice této práce. V tématu „*Koncept náboženské tolerance v myšlení raně novověké Evropy*“ se budu zabývat Evropou jakožto územím západního latinského křesťanství. Naprosto přesné vymezení raného novověku pro účely mé práce není zásadní. Historikové mohou mít různé názory na toto časové vymezení. Nicméně my zde můžeme spojovat začátek raného novověku s vystoupením Martina Luthera v roce 1517 a konec s 18. stoletím při vzniku osvícenství. Většina autorů, jejichž díla jsem studovala při výzkumu problematiky této práce, implicitně vymezovala raný novověk stejným způsobem. V rámci lepšího pochopení tematiky se ovšem dostaneme ještě před raný novověk a s ohledem na další možný výzkum stručně nastíním i otázky náboženské tolerance v současnosti.

2.1 Pojem tolerance a jeho význam

Pro začátek je nutné upozornit, že pojem tolerance se v průběhu času měnil, a tak jím v dnešní době myslíme něco jiného, než jakým způsobem byl chápán v období raně novověké Evropy. „*Tolerance je dnes někdy srovnávána s pluralismem nebo přinejmenším s otevřeně přijímanými systémy různých hodnot, ale sotva by jí někdo tento význam přisuzoval během reformace.*“¹²

V minulosti šlo o slovo s negativním podtextem vyvolávajícím v člověku nepříjemný dojem. Význam latinského slova „*tolerantia*“¹³ je přímo „*trpění, snášení.*“¹⁴ V takovém pojetí znamená tolerance dočasné přijetí či příměří,¹⁵ díky kterému by nemělo docházet k násilí a krveprolití. Tolerantní společnost si takto implicitně klade jediný nárok na pravdu, cítí se nadřazena ať už v náboženském nebo v jiném ohledu.¹⁶ Je tudíž zřejmý rozdíl v porovnání s dnešní dobou, kdy je tolerance projevem respektu, a proto je tolerantní společnost vnímána pozitivně.

Ovšem označení společnosti za tolerantní má i dnes své nedostatky. Často slyšíme, že některá kultura je tolerantní a jiná naopak ne. Za příklad tolerantní společnosti se pak často uvádí období antiky, kdy římský polyteismus¹⁷ umožňoval tolerantní jednání s lidmi jiného vyznání. Tato myšlenka je ale problematická. Profesor Balagangadhara poukazuje, že náboženství neboli religio polyteistických Řeků a Římanů se rovnalo traditio, tedy tradici. Šlo o tradici zděděnou po předcích, jejichž praxi bylo třeba dodržovat. Otázka

¹² Laursen, Ch., John. Nederman, J., Cary (eds.). *Beyond the Persecuting Society. Religious Toleration Before the Enlightenment*, 1997, s. 97.

¹³ Od slova „*tolero, tolerare*“.

¹⁴ Janata, Jaromír. *Agrese tolerance a intolerance*, 1999, s. 123.

¹⁵ Hlaváček, Petr. *(In)tolerance v evropských dějinách*, 2011, s. 25.

¹⁶ Intolerance pak staví na stejných myšlenkách nadřazenosti s tím rozdílem, že v řešení problémů užívá násilí, a to jak fyzické, tak i slovní či symbolické. Symbolické násilí představuje např. spalování knih nebo obrázků významných představitelů a autorit (papeže).

¹⁷ Nebo jiné polyteistické kultury. Dnes je často za tolerantní považován např. buddhismus a hinduismus. Více v knize Černá, Zuzana. *Reflexe náboženství ve vzdělávání s důrazem na analýzu českých středoškolských materiálů*, Univerzita Pardubice, 2017.

po významu praktik však nehrála roli. Provádělo se jednoduše to, co se provozovalo dřív, aniž by se praxi přikládal nějaký hlubší doktrinární význam, jako tomu začíná být při vzniku křesťanství.¹⁸ Traditio bylo také důkazem starobylosti, kultury a historie. Řekové a Římané tedy neviděli smysl v tom, aby upírali někomu jinému vlastní historii. Traditio někoho jiného jejich vlastní tradici neohrožovalo. Otázka jediné výlučné pravdy totiž nebyla podstatná. V polyteistické antice šlo o tolerování tradice, nikoli náboženství v dnešním slova smyslu.¹⁹

Nemít tradici, a tedy postrádat kulturu a religio, znamenalo pro Římany jediné – být ateista. S takovým nařčením se museli potýkat jak židé, tak především později křesťané.²⁰ Židé se snažili dokázat svou tradici, která sahá až k Mojžíšovi. Zároveň vysvětlili, že jejich tradice jim zakazuje uctívat jiné bohy, aby tak byli zproštěni povinnosti účastnit se uctívání městských kultů. Římané sice považovali židy za podivné, ale jejich starobylost jim byla uznána. Křesťané na tom byli s dokazováním své tradice o něco hůře. Nemohli se odkázat na židy, protože jejich tradici opustili. Zároveň ale potřebovali najít důkaz o své starobylosti. Ten nacházejí v tvrzení, že jejich religio je stvořeno Bohem a existuje od počátku času. Následně posouvají i význam samotného pojmu religio. Tvrdí, že jejich doktrína je starobylá, tudíž pravdivá. Zde poprvé vyvstává otázka pravého a falešného náboženství.²¹

Pro zkoumání náboženské tolerance v myšlení raně novověké Evropy pro nás bude tato otázka pravého a falešného náboženství zásadní. O toleranci je totiž možno uvažovat jediné v souvislosti existence jediné pravdy. Křesťanství jako náboženství, které si klade nárok na jedinou pravdu, považuje víru ostatních

¹⁸ Křesťanská praxe závisí na doktríně. Jednoduše řečeno podle toho, co člověk dělá, se pozná, v co věří.

¹⁹ Balagangadhara, N., S. „*The Heathen in his Blindness...*“ *Asia, the West and the Dynamic of Religion*, 2013, s. 40-42.

²⁰ Vůči křesťanství bylo nařčení z ateismu zásadnější právě kvůli jeho opuštění tradice předků (tedy židů) a kvůli jeho novotě. (Balagangadhara, N., S. „*The Heathen in his Blindness...*“ *Asia, the West and the Dynamic of Religion*, 2013, s. 47).

²¹ *Ibid.*, s. 44-51.

za nepravdivou a falešnou. V období vzniku protestantismu v 16. století se pak tento problém zostřuje, když se rozpadá univerzalistický katolicismus a na pravé zjevení se odvolává hned několik různých náboženských směrů. Pomineme možnost teologického rozhodnutí, které náboženství je skutečně to pravé.²² Zabývejme se pouze faktem, že pro daného člověka byla jeho víra ta pravá, a zatímco se dále vyvíjela debata o herezi, docházelo postupně k prvním krokům vstříc náboženské toleranci.²³

Otázku existence falešného náboženství vedle náboženství pravého vysvětluje tzv. degenerativní teorie. Křesťané považovali Bibli za pravdivou historickou výpověď. Příběhy knihy Genesis tak byly vnímány jako „*rámec světových dějin, ve kterém všechny národy měly kdysi pravé zjevení monoteismu od Noema a jeho synů.*“²⁴ To znamenalo, že původně dal Bůh zjevení všem lidem na zemi a všichni měli pravou víru. Ta ale postupem času kvůli lidské hříšnosti zdegenerovala v různé formy modloslužebnictví. Křesťané si touto teorií vysvětlovali náboženství cizích kultur při zámořských objevech, byla ale využívána třeba i Martinem Lutherem, který jejím prostřednictvím vysvětloval zkaženost katolické církve.²⁵ Vedle degenerativní teorie se později objevila ještě teorie evoluční. Ta naopak předpokládala, že se každá společnost vyvíjí stejným způsobem vpřed, a tak je možné u cizích kultur vidět historii naší vlastní křesťanské společnosti, která má být údajně tou nejvyspělejší.

²² Thomas F. Mayer nabízí několik kandidátů, kteří by se mohli zdát jako mající moc o tomto rozhodnout. Jako první je Písmo, ale zároveň hned uvádí problém různé interpretace, a tudíž i nemožnost se v tomto ohledu na Písmo obrátit. Dále se nabízejí raní církevní otcové a rozhodnutí koncilů. Nicméně ani ti nejsou podle něho schopni prokázat jednoznačné rozlišení mezi pravou a falešnou vírou. (Laursen, Ch., John. Nederman, J., Cary (eds.). *Beyond the Persecuting Society. Religious Toleration Before the Enlightenment*, 1997, s. 111).

²³ Černá, Zuzana: *Reflexe náboženství ve vzdělávání s důrazem na analýzu českých středoškolských materiálů*, 2017, s. 89.

²⁴ Fárek, Martin: *Indie očima Evropanů*, 2014, s. 78.

²⁵ *Ibid.*, s. 78-79.

3 HERIZE V DĚJINÁCH KŘESŤANSTVÍ

Abychom porozuměli konceptu náboženské tolerance a důvodům, proč byla či nebyla uplatňována, musíme nahlédnout nejprve do problému hereze. Za heretika byl označen každý křesťan, který se odkláněl od pravé víry nebo ji přímo odmítal. Každý ovšem považoval za pravou víru tu svou, proto není možné jednoznačně určit, kdo byl opravdovým heretikem, a ani tato práce nemá tento cíl. Pro společnost představoval heretik mnohem větší nebezpečí než pohan. Šlo o člověka, kterému byla zjevena pravda, ale rozhodl se vydat špatnou cestou.²⁶ Byl to hříšník vzešlý z vlastních křesťanských řad, a proto bylo potřeba se ho z bezpečnostních důvodů zbavit.

V této kapitole se budu zabývat křesťanstvím a učením, která se lišila od ortodoxie, a byla proto prohlášena za heretická. Stručně představím zásadní rozkoly křesťanství a objasním, z jakých důvodů k nim došlo. Dále se budu věnovat konkrétním případům v souvislosti pojímání dějin jako boje Boha a Satana. Zmíním tak například čarodějnice, které byly považovány za stoupenkyně Satana již ve středověku a v raném novověku se jejich situace ještě zhoršila. Ale zmíním také Martina Luthera, pro kterého byli stoupení ďábla katolíci. V neposlední řadě nastíním, jaké kroky křesťanstvo činilo pro obranu proti heretikům.

Církev se s herezí setkávala již od svých počátků. Už během prvních staletí, kdy byla utvářena ortodoxie neboli pravé učení, přicházeli někteří křesťané s myšlenkami, které se od hlavního proudu lišily. V rámci malých diskuzí pak mohly být prodebatovány.²⁷ Pokud ale církev vycítila odchýlení se od Kristova původního učení, byly takové myšlenky odsouzeny na koncilech a prohlášeny za heretické.²⁸

²⁶ Kaplan, J., Benjamin. *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, 2007, s. 26.

²⁷ Suchánek, Drahomír; Drška, Václav. *Církevní dějiny – Antika a středověk*, 2013, s. 163.

²⁸ Název koncilu podle místa konání, rok, hlavní téma a odsouzené učení: Nicejský koncil – r. 325 – Christologie, trinitologie – Ariánství. Konstantinopolský koncil – r. 381- Božská

Došlo také k několika velkým rozkolům, které dodnes ovlivňují podobu křesťanství. Na základě odmítnutí rozhodnutí chalcedonského koncilu (451) došlo k odtržení starobylých východních církví. Později pak v roce 1054 došlo k rozdělení na východní řecké a západní latinské křesťanství. Hlavním důvodem byla v tomto případě změna v učení, když Západ přidal slovo „*filioque*“, tedy „*i syna*“,²⁹ a také spor o užívání kvašeného či nekvašeného chleba při eucharistii.³⁰

Ke konci středověku procházel římský katolicismus množstvím krizí. Evropa musela čelit jak neshodám Francie s habsburskou říší, tak nebezpečí osmanské říše. Papežství trpělo schizmaty a zneužíváním svého postavení. Častým příkladem byl nepotismus, kdy papežové jmenovali své příbuzné kardinály, a to s vědomím, že jim tento akt zajistí a zabezpečí vlastní pozici.³¹ Oblíbeny byly také úplatky zajišťující některým kněžím získat povýšení, kterého by jinak nebyli schopni dosáhnout. Dalším zlořádem některých duchovních byla záliba v komfortu a luxusu, přestože musíme uznat, že díky tomu dnes můžeme obdivovat nespočet uměleckých děl a staveb, jako je třeba Svatopetrská bazilika. V každém případě tak ale církev přicházela o vysoké finanční částky, které poté získávala různými způsoby. Jedním z nich se stala i praxe odpuštěk.³² Člověk si tak za peníze mohl koupit odpuštění svých hříchů, zkrátit zesnulým příbuzným pobyt v očistci nebo zlepšit své šance na spásu. Nicméně nešlo pouze o problematiku odpuštěk, kvůli které by došlo k rozkolu v církvi. Jednání církve se stalo cílem kritiky především z důvodu autority papeže a nepřímého vztahu mezi člověkem a Bohem. Tato problematika bude později vysvětlena v širších souvislostech. K dalšímu zásadnímu rozkolu

podstata Ducha Svatého – Apollinarismus. Efeský koncil – r. 431 – Panna Marie je Bohorodička – Nestoriánství. Chalcedonský koncil – r. 451 – přirozenost Krista je lidská i božská – Monofyzitismus. Koncilů bylo mnohem více, ucelený seznam např. v Beinert, Wolfgang. *Malé dějiny křesťanského myšlení*, 2012, s. 55.

²⁹ Ibid., s. 62.

³⁰ Západ užívá nekvašený, zatím co východní křesťanství užívá kvašený chléb.

³¹ Suchánek, Drahomír; Drška, Václav. *Církevní dějiny - Novověk*, 2018, s. 65.

³² Petráček, Tomáš. *Západ a jeho víra*, 2018, s. 25.

každopádně došlo v 16. století, kdy se od římského katolicismu oddělily protestantské proudy.

Současně tyto události provázela představa o dějinách, ve kterých Bůh vede boj se Satanem. Bůh stál samozřejmě na straně pravé víry, zatímco Satan na straně protivníků. Od středověku byli za stoupence Satana považováni například židé. Byli obviňováni z absurdních a iracionálních činů, jako bylo například vraždění malých křesťanských chlapců pro rituální účely.³³ Při morové epidemii zase byli „obviňováni z travičství studní – čímž prý chtěli zničit křesťanskou civilizaci.“³⁴ Stejně tak muslimové byli považováni za Satanovy stoupence a jejich prorok Mohamed za Antikrista.³⁵ Muslimové navíc byli někdy chápáni spíše jako heretici než pohané. Důvodem bylo přesvědčení, že muslimové vzešli z křesťanských kořenů.³⁶

Dalším pomocníkem ďábla měly být čarodějnice. Podle křesťanských představ podepsaly smlouvu s ďáblem a zaprodaly mu tak svou duši. Jejich údajné umění kouzlit a zacházet (většinou) s černou magií budilo v ostatních lidech strach a potřebu se chránit. Za tímto účelem byla zřízena ve třicátých letech 13. století papežem Řehořem IX. „*Zvláštní pravomoc uplatňovaná papežskými delegáty pro potlačení kacířství*“.³⁷ Šlo o inkvizici, instituci zajišťující (v ideálním případě) očištění společnosti od kacířů. V jejím rámci se měli lidé oznamovat, když viděli mezi sebou něco podezřelého, co by mohlo mít souvislost s kacířstvím. Dobrovolné přiznání pak mělo být polehčující okolností.

Nařčen z hereze tak mohl být skoro každý. Za dostatečný důkaz církev považovala už samotnou neschopnost se od obvinění očistit a také to, když

³³ Cohen, Mark R. *Pod křížem a půlměsícem – Židé ve středověku*, 2013, s. 288.

³⁴ Ibid., s. 299.

³⁵ Černá, Zuzana. *Reflexe náboženství ve vzdělávání s důrazem na analýzu českých středoškolských materiálů*, 2017, s. 124.

³⁶ Muslimové byli považováni za potomky Kaina nebo za lid pocházející z Chámovy země po potopě světa. Nejčastější je ale přesvědčení, že muslimové jsou potomky Izmaela, který se narodil Abrahamovi a jeho otrokyni Hagar. (Ibid., s. 123).

³⁷ Evans, R. G. *Stručné dějiny kacířství*, 2006, s. 124.

člověk nepřísahal na pravou víru.³⁸ Se vznikem protestantismu se prohlubuje i nenávist vůči čarodějnicím. Právě především na území ovlivněném reformací docházelo k největším pogromům na čarodějnice.³⁹

Inkvizice byla tedy jedním ze způsobů obrany společnosti. Další obranu představovala kázání.⁴⁰ Jejich úlohou byla obrana pravé víry a zároveň vyvracení falešných představ kacířů.⁴¹ Tímto způsobem se katolická církev snažila reagovat na lidové kacířství a přivádět lid zpět na správnou cestu.⁴² K těmto účelům měla sloužit také příručka, jež byla sepsána Alanem z Lille, která učila kazatelskému umění, a další příručky, jež poté následovaly.⁴³ Dalším obranným nebo možná spíše útočným aspektem byly křížové výpravy, při kterých byli usmrcováni jinověrci. V reakci na tyto události je probírána myšlenka na výlučnost spásy a ospravedlnění zabíjení. Pokud totiž Bůh může spasit i člověka špatné víry, pravděpodobně není správné zbavovat ho života.⁴⁴

Rozkol protestantů s katolickou církví a zároveň i vznik různých proudů protestantismu rozpoutal v 16. století nové, horlivější debaty o herezi. Jednotlivé směry se navzájem považovaly za heretické, zatímco samy sebe pokládaly za nositele pravdy a pravé víry. S vnímáním dějin jako boje Boha se Satanem dokonce označil Martin Luther papeže za Antikrista⁴⁵ a odmítal s ním vyjednávat.⁴⁶ Papeže a jeho přívržence měl za horší než Turky.⁴⁷

³⁸ Evans, R. G. *Stručné dějiny kacířství*, 2006, s. 126.

³⁹ Petráček, Tomáš. *Západ a jeho víra*, 2017, s. 101.

⁴⁰ Význam kázání se změnil s příchodem reformátorů. Ti ho nepovažovali za obranu proti kacířství, ale za nutnost pro podrobné vysvětlení Písma. (Evans, R. G. *Stručné dějiny kacířství*, 2006, s. 121).

⁴¹ Jde o tzv. negativní teologii, tedy teologii pro obranu víry.

⁴² Evans, R. G. *Stručné dějiny kacířství*, 2006, s. 118.

⁴³ *Ibid.*, s. 119.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 123.

⁴⁵ Společně s Melanctonem vydali obrázkovou knihu, ve které tuto myšlenku znázorňují. (Petráček, Tomáš. *Západ a jeho víra*, 2017, s. 48).

⁴⁶ *Ibid.*, s. 49.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 95.

Nebyl to ale jediný důvod, proč Martin Luther odmítal tolerovat katolíky. V křesťanském myšlení byla zakotvena idea o světě a jeho sférách. Takto svět vnímali již raní církevní otcové. Šlo o sféru duchovní, která byla věčná stejně jako její autorita Boha, a sféru pozemskou, jejíž autorita byla dočasná v podobě panovníka. Člověk měl však povinnost podřídit se oběma těmto autoritám.⁴⁸ V pojetí reformátorů se pak stala duchovní sféra soukromou záležitostí, do které nemůže zasahovat žádná pozemská autorita,⁴⁹ pouze Bůh. Sféra civilní je naopak veřejná a její představitelé se starají o udržení veřejného blaha. V jejím čele je pozemský vládce a ten by neměl zasahovat do záležitostí duchovní sféry.

Katolická církev v čele s papežem se považovala za zastoupení Boží autority na zemi. Někdy se také označuje jako Kristova nevěsta. Jejím posláním je vlastním prostřednictvím pomoci lidem dosáhnout spásy, zatímco mimo církev duši čeká jedině zatracení. Křesťané tak považovali za svou povinnost dovést nevěřící na správnou cestu, aby byla jejich duše spasena.⁵⁰ Mezi Boha a člověka protestanté nestaví žádného prostředníka, jako to dělá katolická církev. Podle reformátorů papež naopak bránil lidem v dosažení spásy. Z Lutherova pohledu byla církev lidským výtvozem, který vznikl zdegenerováním pravého náboženství.⁵¹ Právě autorita v papežství je podle něho důvodem, proč nelze heretické katolíky tolerovat.

Hereze byla tedy přítomna již od samotného počátku křesťanství. Byla doprovázena nahlížením na dějiny jako boje Boha a Satana neboli souboje dobra a zla. Za pomocníky Satana pak byly považovány čarodějnice, ale i židé, muslimové a později se vznikem protestantských proudů i představitelé křesťanských vyznání mezi sebou.

⁴⁸ Laursen, Ch., John. Nederman, J., Cary (eds.). *Beyond the Persecuting Society. Religious Toleration Before the Enlightenment*, 1997, s. 74.

⁴⁹ Jelikož je každý člověk hříšný a omylný, nemá právo zasahovat do duchovních záležitostí někoho jiného.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 73.

⁵¹ Balagangadhara, N., S. „*The Heathen in his Blindness...*“ *Asia, the West and the Dynamic of Religion*, 2013, s. 80-83.

4 VOLÁNÍ PO NÁBOŽENSKÉ TOLERANCI

Zastánci tolerance i intolerance se odvolávali na Bibli, ve které hledali důvody a ospravedlnění pro své názory. V této kapitole budou uvedeny teologické důvody jak pro toleranci, tak intoleranci u představitelů 16. století. Zároveň zde budou představeny jejich názory na trestání heretiků. Proč byl některými prosazován trest smrti a jaké alternativy trestů naopak hledali ti, kteří byli proti.

Součástí problému uplatnění náboženské tolerance byla samozřejmě i otázka, koho je možné tolerovat a koho naopak ne. Ačkoli již byla ve společnosti jasná potřeba tolerance jako jediné možnosti k uchování jednoty,⁵² byli z ní někteří z různých důvodů vyloučeni. Tyto důvody byly většinou teologického rázu. Zásadní je v tomto ohledu otázka spásy. Jak již bylo řečeno, Luther odsuzoval katolíky z důvodu autoritativního postavení papeže, který jako Antikrist sváděl lid na špatnou cestu, a bránil jim tak v dosažení spásy.

Důležitou roli pak v souvislosti se spásou hraje křest. Ten je prvním krokem k očistění od dědičného hříchu, který byl způsoben Adamem a Evou v ráji, když pojedli ze zakázaného stromu poznání, a proto následně byli za svůj čin Bohem vyhnáni.⁵³ Křest je důležitou svátostí, kterou křesťané prováděli již u novorozeňat. Výjimkou byli novokřtěnci, kteří kladli důraz na uvědomělé přijetí víry a z tohoto důvodu odmítali pokřtívát novorozeňata, jež si aktu nemohla být vědoma. Proto byl u nich křest prováděn až v dospělém věku, kdy je člověk schopen vyznat se ze svých hříchů. Někteří lidé se pak nechávali pokřtít znovu, neboť svůj křest v dětském věku nepokládali za platný. Ostatními křesťany tak byla tato radikální protestantská skupina považována za heretickou a bylo jí vyčítáno konání těžkého hříchu, za který nemůže být tolerována.⁵⁴

⁵² Více o potřebě tolerance viz kapitola Tolerance jako prostředek k zachování jednoty.

⁵³ Gn (3:1-22).

⁵⁴ Katolíci a protestanté tvrdili, že „*křest navíc není ničím jiným než symbolickou obdobou starozákonní obřizky. Ta se také prováděla u malých dětí a z pochopitelné příčiny ji nešlo opakovat podruhé!*“ Vlnas, Vít. Novokřtěnci v Münsteru, 2002, s. 11.

Teologické důvody tolerance či intolerance se vztahovaly jak na heretiky, tak na pohany. Vztah a postoj k židům je o to složitější, když si uvědomíme, že judaismus je důležitou součástí křesťanských dějin, neboť z něho křesťanství vzešlo. Křesťané následně přestali židy považovat za vyvolený Boží lid a toto privilegium si začali sami nárokovat. Důkazy křesťanských myšlenek a zvěsti o příchodu Krista nacházeli ve Starém zákoně a snažili se tak potvrdit své postavení. Židé si ovšem nárokovali věroučnou pravdu nadále a dlouhotrvající spor židů a křesťanů byl neodvratný.⁵⁵ Tímto pak byla negativně ovlivňována práva židů a jejich možnost jednání v politické sféře.⁵⁶

Volání po náboženské toleranci se v souvislosti s heretiky i pohany opíralo především o myšlenku eschatologie.⁵⁷ Zjevení Janovo pojednává o posledním soudu, kdy lidé budou rozděleni na základě svého jednání a následně buď spaseni, nebo zatraceni.⁵⁸ Do té doby je tedy vhodné počkat a chovat se tolerantně. Rozhodnutí o udělení trestu je zde nárokováno pouze Bohu a člověk by se měl zdržet jakéhokoli intolerantního jednání vůči ostatním.⁵⁹

S tím souvisí i učení o predestinaci, které bylo v křesťanském myšlení od počátku, a kalvínská reformace na ně pak kladla větší důraz. Jde o myšlenku předurčení každého člověka buď ke spáse, nebo zatracení. Někteří lidé „*jsou Bohem opuštěni, nemohou své zlo změnit, ani kdyby chtěli.*“⁶⁰ Výsledek je tedy stejný jako u eschatologie, tedy čekat do Posledního soudu.

⁵⁵ Autor píše: „*Antijudaismus byl od samého počátku základní složkou křesťanského sebeurčení.*“ Cohen, Mark R. *Pod křížem a půlměsícem – Židé ve středověku*, 2017, s. 249.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 349.

⁵⁷ Eschatologie je nauka o posledních věcech světa a člověka. V Bibli se jí zabývá Zjevení Janovo pojednávající o konci světa.

⁵⁸ „*Hle, přijdu brzo, a má odplata se mnou; odplatím každému podle toho, jak jednal.*“ Zj (22:12).

⁵⁹ Laursen, Ch., John. Nederman, J., Cary (eds.). *Beyond the Persecuting Society. Religious Toleration Before the Enlightenment*, 1997, s. 5.

⁶⁰ Pelikan, Jaroslav. *The Growth of Medieval Theology (600-1300)*, 1978, s. 88.

4.1 Hereze a otázka trestu

Je již zřejmé, že s problematikou hereze a její možné tolerance souvisí otázka, jak lze heretiky trestat a zda vůbec trestání být mohou. Ve společnosti raně novověké Evropy převládala myšlenka kolektivní viny vůči Bohu v případě nepotrestání heretika. Nejen že heretik byl špatným příkladem a nebezpečným pro ostatní, ale odpuštění jeho hříchů by znamenalo mít podíl na jeho vině a následné uvalení Božího trestu na celou společnost.⁶¹ Luther se k tomu vyjadřuje slovy: „...oni jsou promíšeni s námi a my s nimi, a proto musí buď oni získat našimi modlitbami, nebo my pykat za jejich hříchy.“⁶² Za takový Boží trest byla považována např. přírodní či ekonomická katastrofa nebo epidemie třeba v podobě moru. Jako Boží trest byly vnímány i nájezdy turecké armády.⁶³ Martin Luther v Napomenutí k modlitbě proti Turkovi v roce 1541 píše: „*Turek nebo jinačí hněv Boží ...*“⁶⁴ nebo „... *takže by nebylo divu, kdyby Bůh Německo zaplavil nikoli pouhými Turky, ale samotnými ďábly.*“⁶⁵ Šlo o tvrdé tresty, aby lidé pochopili a připomněli si vážnost Boha.⁶⁶ Ze strachu o všeobecné blaho společnosti tak byli hříšní spoluobčané trestáni, aby se katastrofám předešlo. Člověk tak navíc riskoval i svou vlastní spásu, pokud by podporoval chybné učení.

Způsob trestání heretiků se stal velmi debatovaným tématem. Jedním z nejhrošších trestů pro heretiky v období raného novověku bylo upálení na hranici, ke kterému docházelo převážně. Do roku 1224 byla hereze trestána odejmutím majetku nebo vyhnanstvím, popřípadě bylo heretikovi zakázáno nechat se pohřbít ve „svěcené zemi“, ale v tomto roce vydal císař Bedřich II.

⁶¹ Laursen, Ch., John. Nederman, J., Cary (eds.). *Beyond the Persecuting Society. Religious Toleration Before the Enlightenment*, 1997, s. 2.

⁶² Wernisch, Martin. *Martin Luther, výbor z díla*, 2017, s. 335.

⁶³ Muslimové byli na jednu stranu vnímáni jako Boží trest, na druhou stranu křesťané viděli v muslimském Koránu potvrzení správnosti své víry. (Černá, Zuzana. *Reflexe náboženství ve vzdělávání s důrazem na analýzu českých středoškolských materiálů*, 2017, s. 123-125).

⁶⁴ Wernisch, Martin. *Martin Luther, výbor z díla*, 2017, s. 331.

⁶⁵ Ibid, s. 329.

⁶⁶ Ibid.

edikt o upalování kacířů, který byl následně schválen papežem Řehořem IX. a uváděn do praxe.⁶⁷ Často se upálení považovalo spíše za dar, kdy oheň očistil a zachránil duši, a tak s ním kacíř získal poslední šanci své přesvědčení odvolat a získat věčný život.⁶⁸

K upálení byl odsouzen mimo jiné také Michael Servetus za svůj spis „*Christianismi Restitutio*“. Tento provokativní název díla reagoval na Kalvínovo „*Institutio*“ a chtěl jím dát jasně najevo, že „vybudování“ je potřeba „přebudovat“.⁶⁹ Za kacířský byl jeho spis označen katolickou církví, luterány, zwingliány i anglikány,⁷⁰ nicméně největší odpor rozpoutal u Kalvína, jemuž osobně Servetus napsal a snažil se mu objasnit své myšlenky. Servetus odmítal platnost nicejského koncilu a „*d'ábelská dogmata*“, za která považoval Boží trojjedinost a křest dětí.⁷¹ V Ženevě se ovšem pochopení nedočkal a Kalvín, který si byl jist svou neomylností v duchovních otázkách, prohlásil svého nepřítele za nepřítele Boha, jehož je nutné náležitě potrestat – tedy trestem nejvyšším.⁷² Následně byl Servetus zaživa upálen na hranici. Melancthon poté Kalvínovi napsal: „*Církev ti děkuje a bude ti děkovat i v budoucnu. Vaši úředníci jednali spravedlivě, když odsoudili tohoto bohorouhače k smrti.*“⁷³

Servetův morbidní konec mnohé pobouřil a následně vyvolal horlivé debaty. Nejvýznamnějším kritikem se v tomto případě stal Sebastian Castellio. Jeho dílo „*O kacířích*“ vydané z důvodu ochrany⁷⁴ pod pseudonymem Martinus Bellius je někdy považováno za jedno z prvních děl pojednávajících o ideji

⁶⁷ Mráček, Pavel K. *Upalování čarodějnic a inkvizice*, 2006, s. 35-36.

⁶⁸ Evans, R. G. *Stručné dějiny kacířství*, 2006, s. 123.

⁶⁹ Zweig, Stefan. *Svědění proti násilí*, 2017, s. 122.

⁷⁰ Petráček, Tomáš. *Západ a jeho víra*, 2018, s. 98.

⁷¹ Zweig, Stefan. *Svědění proti násilí*, 2017, s. 115, 123.

⁷² *Ibid.*, s. 45.

⁷³ *Ibid.*, s. 166.

⁷⁴ Castellio pochopil, že otevřený veřejný boj by ho mohl stát život. Proto raději zvolil pseudonym a falešné místo vydání knihy. Nicméně po Kalvínově odpovědi již vystupuje pod svou pravou identitou. Více v knize Zweig, Stefan. *Svědění proti násilí*, Praha: PROSTOR, 2017.

náboženské tolerance.⁷⁵ Považuji proto za důležité věnovat mu náležitou pozornost.

Ve svém spise se Castellio zamýšlí nad tím, zda mohou být heretici trestáni smrtí a také v tomto ohledu velmi důležitou otázkou: Kdo je vlastně heretik? Podle Castellia je to člověk, se kterým nesouhlasíme. Píše, že ten, který je ortodoxní v jednom městě, je heretikem v městě druhém, a „*pokud chcete žít v dnešním světě, musíte mít tolik náboženských vyznání, kolik je měst a sekt.*“⁷⁶ Pojem heretik je tak velmi relativní. Považuje za nespravedlivé, že člověk, kterého svědomí vede k Bohu pouze jiným způsobem než někoho jiného, je trestán hůř než člověk, který Boha ani nehledá nebo je veden Satanem. Trestat heretiky smrtí ve jménu Boha je podle něho nepřípustné, nic takového nepovažuje za vůli Boží.⁷⁷ Skutečným viníkem hodným potrestání je jediné fanatismus a jako cestu k potlačení násilí vidí Castellio toleranci.⁷⁸ Dále shrnuje názory významných osobností,⁷⁹ ze kterých vyplývá, že násilí by mělo být vyloučeno. Mezi příklady uvádí i samotného Kalvína, když ve svém spise *Institutio* napsal: „*Dovedte je k naší víře bez užití ohně a jiných zbraní.*“⁸⁰ Kalvín tedy zpočátku vystupoval proti násilí, ovšem v době, kdy sám byl pronásledován. Podobná situace, kdy po toleranci volaly především pronásledované skupiny, byla sice častá, nebyla však pravidlem.⁸¹

⁷⁵ Laursen, Ch., John. Nederman, J., Cary (eds.). *Beyond the Persecuting Society. Religious Toleration Before the Enlightenment*, 1997, s. 6.

⁷⁶ Bellius, Martin. *Concerning Heretics*. Columbia University press. [online], 1935 [citováno 25. 1. 2019]. s. 6. URL: <<https://www.colorado.edu/neh2015/sites/default/files/attached-files/castellioonheretics-i.pdf>>

⁷⁷ Ibid, s. 3-6.

⁷⁸ Zweig, Stefan. *Svědomí proti násilí*, 2017, s. 185-186.

⁷⁹ Martin Luther, John Brenz, Erasmus Rotterdamský, Jan Kalvín, Svatý Augustin, Sebastian Castellio (uvedl příkladem i sebe samého, neboť ve spise psal jako Martin Bellius), George Kleinberg.

⁸⁰ Bellius, Martin. *Concerning Heretics*, [online], 1935 [citováno 25. 1. 2019]. s. 31.

⁸¹ Tolerance se dovolávali i katoličtí představitelé. Představa, že byla tolerance vyžadována pouze pronásledovanými menšinami, je Laursenem a Nedermanem považována za mýtus.

Theodor de Beze byl pak Kalvínem pověřen k sepsání odpovědi na spis Martina Bellia, ačkoli moc dobře věděl, kdo je jeho pravým autorem.⁸² De Beze napsal: „Svoboda svědomí je ďábelské učení“.⁸³ Přirovnává kacíře k vrahům a odsuzuje jejich nepotrestání, které si zasluhují upálením.⁸⁴ Reformátor Jan Kalvín k debatám přispěl svým nekompromisním tvrzením, že kdo se heretiků zastává, je heretikem také.⁸⁵ Trestání heretiků považoval za naprosto nutné, stejně tak jako obranu Boží cti, která podle něho byla přímo povinností všech křesťanů.⁸⁶ „Lépe být příliš tvrdý než příliš mírný, jde-li o čest Boží.“⁸⁷ Sebastian Castellio je po této reakci z Ženevy odhodlán napsat další spis. Tentokrát již pod svým pravým jménem a v přímé reakci na Servetovo zabití.⁸⁸ „Svoboda svědomí je pro něho nejvyšším duchovním dobrem.“⁸⁹ Ve spise „*Contra libellum Calvinii*“ zdůrazňuje, že heretik by měl být vyhoštěn, nikoli zabit.⁹⁰

Projevení nesouhlasu s násilným trestáním heretiků nebo jen projevení lítosti mohlo být pro člověka velmi nebezpečné. Riskoval tak, že bude sám označen za heretika, a také riskoval vlastní život pod trestem upálení.

Nicméně i přesto se ozývá volání po náboženské toleranci. Častý argument lidí, kteří byli proti násilnému trestání heretiků, spočíval v tom, že mrtvý člověk

(Laursen, Ch., John. Nederman, J., Cary (eds.). *Beyond the Persecuting Society. Religious Toleration Before the Enlightenment*, 1997, s. 5).

⁸² Zweig, Stefan. *Svědomí proti násilí*, 2017, s. 193.

⁸³ Ibid., s. 195.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Kaplan, J., Benjamin. *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, 2007, s. 19.

⁸⁶ Petráček, Tomáš. *Západ a jeho víra*, 2017, s. 99.

⁸⁷ Zweig, Stefan. *Svědomí proti násilí*, 2017, s. 77.; Castellio má samozřejmě opačný názor a píše: „Je lepší nechat žít sto nebo tisíc heretiků než zabít jednoho nesprávného muže pod záminkou hereze.“ Bellius, Martin. *Concerning Heretics*, [online], 1935 [citováno 25. 1. 2019]. s. 11.

⁸⁸ Ve svém spise „*O kacířích*“ se o Servetovi nezmiňuje, ale z kontextu je jasné, že jde o reakci na jeho upálení. (Zweig, Stefan. *Svědomí proti násilí*, 2017, s. 199).

⁸⁹ Zweig, Stefan. *Svědomí proti násilí*, 2017, s. 103.

⁹⁰ Ibid., s. 210.

již není schopen pokání a změny svého vyznání v pravou víru. Martin Luther píše: „*Kdo ví, kdy Slovo Boží pohne jeho srdcem? Ale pokud bude (heretik) upálen, nebo nějakým jiným způsobem zničen, jeho konverze je navždy znemožněna.*“⁹¹ Zároveň vyzývá k používání slova Božího jako jediné „zbraně“ proti heretikům.⁹² Stejně tak Erasmus, který se odkazuje na sv. Jeronýma, jenž prohlásil: „*Ten, kdo je dnes zkažený falešným učením, se může zítra obrátit a začít hájit pravdu,*“⁹³ nebo již zmiňovaný Sebastian Castellio, který vidí v trestu smrti pro heretiky neumožnění pokání a sebenápravy.⁹⁴ Dále například George Kleinberg, který tvrdil, že Ježíš Kristus by jistě společnosti neradil, aby byli heretici potrestáni smrtí. Heretici jsou lidé dovolávající se Božího jména, za své špatné pochopení Písma nemohou být přece tímto způsobem trestáni.⁹⁵ Jde o jejich čisté přesvědčení, jak napsal Erasmus: „*Jsem schopný chybovat. Nejsem schopný být heretikem.*“⁹⁶ Sebastian Castellio k tomuto tématu píše, že v Bibli nalezneme mnoho nejednoznačných míst, která se dají pochopit různými způsoby. Už jen z tohoto důvodu nepřesné interpretace není možné za odlišné pochopení trestat člověka smrtí.⁹⁷ Dále píše:

*„Pokud trpíme Turky a Židy, kteří mezi námi žijí, ti kteří nemilují Krista a spíše ho nenávidí, jestliže trpíme kriminálníky, pokrytce, závistivce, ...pokud s nimi žijeme, ...měli bychom přinejmenším přiznat právo dýchat společný vzduch těm, kteří s námi vyznávají Krista a nikomu neubližují ...“*⁹⁸

Je nám tedy již znám další z důvodů pro uplatnění náboženské tolerance spíše než násilného trestu, a to možnost nápravy heretika. Další důvod souvisí s již vysvětlovanými sférami, z nichž každá má své vedení, a také s eschatologickým očekáváním křesťanů. Jde o to, zda vůbec může člověk

⁹¹ Bellius, Martin. *Concerning Heretics*, [online], 1935 [citováno 25. 1. 2019]. s. 18.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid., s. 30.

⁹⁴ Ibid., s. 36.

⁹⁵ Ibid., s. 38.

⁹⁶ Ibid., s. 26.

⁹⁷ Ibid., s. 34.

⁹⁸ Ibid., s. 35.

trestat druhého člověka za jeho falešnou víru, přičemž se lidé prosazující náboženskou toleranci většinou shodují, že nikoli. Tuto myšlenku je třeba lépe rozebrat. V pozemské i duchovní sféře může někdy dojít k nevhodným činům. V pozemské sféře jsou to trestné činy, které ohrožují veřejnost, tedy například vražda nebo krádež či nepodřízení se vládě. V takových případech měla vláda nárok na potrestání obviněného, každopádně moc vlády by měla být ideálně tímto způsobem omezena. Nevhodnými činy v duchovní sféře jsou pak hříchy vůči Bohu, mezi které patří právě hereze. Proto může být trestána opět pouze v duchovní sféře, a to jedině Bohem. Zde je potřeba podotknout, že to platí jen v případě, pokud heretik nenarušuje veřejné blaho.⁹⁹

Trestat herezi, aniž by veřejnosti škodila a zasahovala do občanské sféry, bylo považováno za jednání ďábla. John Brenz se k tomu vyjádřil následovně: „*Pokud se pokoušíme pozemským mečem potrestat nevíru nebo pouhou herezi, jednoduše podporujeme ďábla a děláme ze špatných věcí ještě horší.*“¹⁰⁰ Žádný člověk navíc nemá právo druhému nařizovat, čemu by měl věřit. Martin Luther píše, že víra je pouze Boží záležitostí, do které člověk ani v pozici magistrátu nemůže zasahovat. „*Víra či nevíra se týká jedině svědomí každého z nás, pozemská autorita, čímž ji nesnižují, by se měla potýkat jen s pozemskými záležitostmi.*“¹⁰¹

Luther, stejně jako ostatní reformátoři či humanisté, se často odkazuje na sv. Augustina, který tvrdil, že nikdo nemůže být nucen změnit víru. Augustin tím myslel, že nikdo nemůže být přinucen k upřímné konverzi, nicméně nátlak někdy může pomoci, aby si heretik své chyby uvědomil.¹⁰² Tvrdil také, že v pozemské sféře je nutná přísnost pro udržení pořádku, zatímco duchovní sféru má charakterizovat milost.¹⁰³

⁹⁹ Bellius, Martin. *Concerning Heretics*, [online], 1935 [citováno 25. 1. 2019]. s. 20.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid., s. 14.

¹⁰² Remer, Gary. *Humanism and the Rhetoric of Toleration*, 1996, s. 49.

¹⁰³ Bellius, Martin. *Concerning Heretics*, [online], 1935 [citováno 25. 1. 2019]. s. 32.

Volání po náboženské toleranci zakládalo tedy především na eschatologickém očekávání. Trestání heretiků nicméně bylo z počátku považováno za nutnost, kterou podporovala myšlenka o kolektivní vině vůči Bohu v případě nepotrestání heretika. Později se objevují protesty proti násilným trestům. V této souvislosti byl představen Castelliův spis „*O kacířích*.“

5 TOLERANCE JAKO PROSTŘEDEK K ZACHOVÁNÍ JEDNOTY?

Po nezdařilých snahách o zreformování římskokatolické církve se bortí naděje na křesťanskou jednotu v Evropě. Reformátoři jako Luther nebo Kalvín neměli za cíl vytvořit novou větev křesťanství a odtrhnout se tak od římskokatolické církve. V jejich myšlení byla zakořeněna idea středověkého řádu o uspořádání světa. Jednota křesťanstva pro ně byla velmi důležitá a rozštěpení nepředstavitelné, snažili se „pouze“ o nápravu církve.¹⁰⁴

Pokládám za užitečné vysvětlit podstatu jednoty a proč byla pro křesťany tak důležitá. Odvíjí se od toho totiž i následné snahy o znovusjednocení a také první kroky k náboženské toleranci. Jednota měla metafyzicko-náboženský rozměr, který zasahoval do všech otázek života.¹⁰⁵ Existovala zde myšlenka o fungování světa v rámci „Ordo“ neboli světového řádu. Díky němu se zabraňuje chaosu, a kdokoli by chtěl tento Boží řád narušit, páchá hřích.¹⁰⁶ Myšlenky znovusjednocení byly mimo jiné posilovány blížící se hrozbou, kterou byla válka s Turky. Ti již dobyli Konstantinopol (1453) a východní křesťané tak padli pod nadvládu muslimů.

Nyní se zaměřím na možnosti, které se nabízely, a proč pouze tolerance byla nakonec pokládána za jedinou možnost k úspěšnému znovusjednocení. Po rozkolu se objevila myšlenka svolání koncilu, na kterém by se domluvily podmínky nápravy církve, a v ideálním případě by se tak podařilo protestanty přesvědčit k připojení. Pokusy papeže Pavla III. ale selhávaly už při samotném svolávání koncilu. Pomoci mu v tomto ohledu měl Giampierro Caraffa, diplomat v papežské kurii, pod jehož vedením byl roku 1537 předložen spis „*Rada k nápravě církve*“, svolání koncilu se stalo přístupnějším. Přesto však byly stále přítomny jisté obavy, neochota a odpor. Důvodem byla myšlenka, že ústupky

¹⁰⁴ Filipi, Pavel. *Křesťanstvo*, 2012, s. 113.

¹⁰⁵ Beinert, Wolfgang. *Malé dějiny křesťanského myšlení*, 2012, s. 83.

¹⁰⁶ Ibid., s. 81.

církve povedou k jejímu zániku.¹⁰⁷ Luther byl ochoten se koncilu zúčastnit pod podmínkou, že se mu podřídí i samotný papež. Jiní reformátoři, mezi nimi například i Zwingli, účast odmítli. Už jen z tohoto důvodu nemohlo prostřednictvím koncilu dojít k obnovení jednoty.¹⁰⁸

Papež Hadrián VI. viděl jako možnost znovusjednocení přiznání chyb katolické církve. Chybně usoudil, že přiznání viny a špatného chování povede k získání odpadlíků zpět na svou stranu a jednota tak bude obnovena. Jeho přiznání ale mělo opačný účinek a bylo považováno za přiznání pravdy Lutherovým myšlenkám o deformaci katolicismu.¹⁰⁹

Dostáváme se k další možnosti – tedy k náboženské toleranci. Šlo až o poslední možnost, a to z následujícího důvodu. Uplatnění náboženské tolerance, a tudíž soužití s lidmi jiného vyznání, bylo hanbou, z teologického hlediska pak dokonce hříchem.¹¹⁰ Stejně tak ovšem krveprolití, které bylo ještě závažnější. Bylo třeba uznat, že ani jedna víra pravděpodobně nezvítězí nad druhou, a bude tedy lepší uplatnit náboženskou toleranci jako dočasné příměří pro zachování jednoty než vést dlouhé, nic neřešící boje.¹¹¹ Tolerance se tak stává politickým prostředkem k zachování jednoty státu, ale i křesťanstva. Nejde o vnímání tolerance jakožto přiznání podílu pravdy ostatním,¹¹²

¹⁰⁷ Suchánek, Drahomír; Drška, Václav. *Církevní dějiny - Novověk*, 2018, s. 75.

¹⁰⁸ Ibid., s. 76.

¹⁰⁹ Petráček, Tomáš. *Západ a jeho víra*, 2017, s. 47.

¹¹⁰ Černá, Zuzana. *Reflexe náboženství ve vzdělávání s důrazem na analýzu českých středoškolských materiálů*, 2017, s. 117.

¹¹¹ Kaplan, J., Benjamin. *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe.*, 2007, s. 143.

¹¹² V myšlení reformátorů je idea jediné výlučné pravdy. Tolerance není prosazována na základě uznání pravdy jiným. Existovaly ale i výjimky - jednou z nich byl např. Jean Bodin, který v roce 1593 napsal dílo „*Heptaplomeres*.“ Ve své teorii náboženské tolerance počítá s osobním intelektuálním přístupem každého člověka. Zakládá na inklusivistickém přístupu, neboť počítá s přijetím odlišných názorů ostatních lidí, které společně napomáhají poznat pravdu. Respekt vůči názorům pak vyvolává bratrskou lásku, ve které již otázka náboženství nehraje roli. Každý člověk tak podle něho dojde spásy, protože všichni jsou ve své podstatě

ani o schvalování jejich názorů.¹¹³ Tolerance má svá omezení, je účelná a rozhodně zatím nejde o morální povinnost. Taková proměna byla až pozdější záležitostí.

Pro udržení alespoň částečné jednoty jsou uvedeny v platnost různé toleranční dokumenty. V roce 1598 nantský edikt se snahou o zachránění jednoty Francie víceméně zrovnoprávnil francouzské hugenoty s katolíky.¹¹⁴ Roku 1555 došlo k augsburskému míru, který zase v rámci zásady „*cuius regio, eius religio*,“ neboli „čí země, toho náboženství,“ toleroval katolíky a luterány. Tato zásada znamenala, že panovník měl právo na svobodnou volbu náboženství, a ta pak ovlivnila všechny jeho poddané a lid žijící na území, ve kterém vládl. Katolíci a luteráni se tedy mohli navzájem tolerovat v říši, nikoliv ale v jednotlivých zemích.¹¹⁵

Člověk, který nebyl spokojen s náboženským rozhodnutím svého panovníka, měl jedinou možnost, jak mohl své náboženství změnit, a tou bylo se přestěhovat do země s vyhovující vírou. Ne všichni nespokojení si stěhování ale mohli dovolit.¹¹⁶ Musíme mít na paměti také to, že někteří nechtěli své náboženství měnit, když se z nějakého nenáboženského důvodu stěhovali. K migraci přesto často docházelo a země tím byly ekonomicky výrazně ovlivňovány jak pozitivně, tak negativně.¹¹⁷ Nicméně problémem poukazujícím na nedokonalost tohoto systému bylo mimo jiné také to, že ke změnám vyznání mohlo docházet i mnohokrát na jednom území při nástupu jiného vladaře. Někteří lidé tak museli za svůj život i několikrát změnit víru.¹¹⁸

součástí Boží pravdy. (Laursen, Ch., John. Nederman, J., Cary (eds.). *Beyond the Persecuting Society. Religious Toleration Before the Enlightenment*, 1997, s. 125-142).

¹¹³ Grell, O., Peter. Porter, Roy. *Toleration in Enlightenment Europe*, 1998, s. 180.

¹¹⁴ Janata, Jaromír. *Agrese tolerance a intolerance*, 1999, s. 133.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Nemocní, staří a chudí lidé neměli dost sil a prostředků se přestěhovat.

¹¹⁷ Kaplan, J., Benjamin. *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, 2007. s. 161.

¹¹⁸ Beinert, Wolfgang. *Malé dějiny křesťanského myšlení*, 2012, s. 131.

Těmto mnohdy nepříjemným situacím bylo zamezeno až díky ustanovením vestfálského míru v roce 1648, kdy při změně náboženského vyznání panovníka nesměli být ke změně poddaní nuceni, a zároveň bylo rozšířeno emigrační právo o majetková stanoviska.¹¹⁹ Zároveň byl vestfálským mírem přidán kalvinismus mezi tolerovaná náboženství.

Společně se zásadou „*cuius regio, eius religio*“ byl v Evropě uplatněn systém konfesionalizace, kdy se jednotlivé státy rozlišovaly prostřednictvím náboženských konfesí. To znamenalo, že se náboženská sféra stala konfesně spjatou s daným územím.¹²⁰ „*Pro Bourbony, bavorské Wittelsbachy a Habsburky to bylo katolictví, pro velké části Německa a skandinávské státy luterství a pro některé regiony Francie, Švýcarsko, Skotsko a Nizozemí kalvinismus.*“¹²¹

Někteří se domnívali, mezi nimi i Pufendorf, že konfesijní podoba států může vést ke konfliktům a občanským válkám.¹²² „*Pluralitu konfesí je tak na jedné straně nutné vnímat jako významný příspěvek ke kulturní pestrosti kontinentu, na druhé však neznamenala prohloubení tolerance či respektu k vyznání druhého.*“¹²³ Tyto obavy se, jak dnes již víme, naplnily.

V této kapitole jsme se tedy přesvědčili o důležitosti jednoty křesťanstva. Viděli jsme, které možnosti se zdály být nápomocné k obnovení jednoty. Z nich nakonec vyhrála tolerance, přesto že byla považována za hřích, každopádně menší než krveprolití. Byly představeny různé dokumenty, které měly zajistit alespoň částečnou toleranci v zemích – například augsburský mír

¹¹⁹ Janata, Jaromír. *Agrese tolerance a intolerance*, 1999; s. 134.

¹²⁰ Balagangadhara, N., S. De Roover, Jakob. *Liberty, Tyranny and the Will of God: The principle of toleration in early modern Europe and colonial India*. In: *History of Political Thought*, [online], 2009 [citováno 10. 2. 2019]. s. 134. URL: <https://www.academia.edu/27543840/LIBERTY_TYRANNY_AND_THE_WILL_OF_GOD_THE_PRINCIPLE_OF_TOLERATION_IN_EARLY_MODERN_EUROPE_AND_COLONIAL_INDIA>

¹²¹ Bílý, Jiří. *Jezuita Antonín Koniáš - Osobnost a doba*, 1996, s. 59.

¹²² Laursen, Ch., John. Nederman, J., Cary (eds.). *Beyond the Persecuting Society. Religious Toleration Before the Enlightenment*, 1997, s. 188.

¹²³ Suchánek, Drahomír; Drška, Václav. *Církevní dějiny - Novověk*, 2018, s. 81.

a po třicetileté válce vestfálský mír. Zároveň byl v této souvislosti představen i systém konfesionalismu a zásady „*čí země, toho náboženství*.“

6 TOLERANCE JAKO MORÁLNÍ POVINNOST

Náboženské vztahy v Evropě nadále zůstávaly komplikované a situace vyústila do válečných konfliktů. Velkou katastrofou 17. století se stala třicetiletá válka, která z nábožensko-politických důvodů probíhala v letech 1618-1648. Války byly v mnoha ohledech vyčerpávající a násilí jimi způsobené pak podle některých teorií mělo vést k volání po míru. Byla zde potřeba změny přístupu, ke kterému mělo dopomoci nové pojetí tolerance.¹²⁴

Zlepšení stavu ke konci 17. století je možné vysvětlit právě tímto novým pojetím – tolerance se měla stát morální povinností člověka. Co ale vedlo k takové změně? De Roover a Balagangadhara se v tomto případě domnívají, že vysvětlovat ji pouze v souvislosti s válečným vyčerpáním je nedostatečné.¹²⁵ Zároveň ani ekonomické a politické důvody nemohly s pojetím tolerance pohnout tímto způsobem, aby se stala morální normou.¹²⁶

Dobrat se odpovědi nám může pomoci pochopení pojetí svědomí, kterému začíná být na konci 17. a na začátku 18. století přisuzována velká důležitost. Systém konfesionalismu, který úzce spojoval stát s náboženským vyznáním, byl považován za zdroj konfliktů. Nikoli konfesionalismus a jeho neúspěšná snaha o toleranci, ale pouze vrácení se k původnímu křesťanství může obnovit jednotu křesťanstva, která je projevem Boží vůle. Tyto protikonfesijní myšlenky

¹²⁴ Kaplan, J., Benjamin. *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, 2007, s. 337.

¹²⁵ Důvodem podle autorů je, že je nepravděpodobné, aby průběh válečného konfliktu ovlivnil pozitivně budoucnost. Pokud by to mohlo fungovat tímto způsobem, že vyčerpanost z války přiměje společnost k míru a toleranci, nebyly by dnes konflikty na Blízkém východě nebo v Severním Irsku. Další problém vidí přímo v toleranci heretiků – jak může křesťan s pravou vírou kvůli pozemskému důvodu začít tolerovat na rovině duchovní? Podle De Roovera a Balagangadhara toto není možné. (Balagangadhara, N., S. De Roover, Jakob. *Liberty, Tyranny and the Will of God: The principle of toleration in early modern Europe and colonial India*. [online], 2009 [citováno 10. 2. 2019]. s. 112-114).

¹²⁶ Ibid., s. 114.

„srovnávaly Boží vůli s univerzálností tolerance a svobody svědomí.“¹²⁷

Za odlišným pojetím tolerance mohly stát také nové okolnosti, které 18. století přineslo. Šlo například o vědecký rozvoj, kdy antropologie a komparativní vědy pomohly k novému nahlížení na náboženství.¹²⁸ Zde tedy nastává zásadní posun ve významu náboženské tolerance jako morální povinnosti každého křesťana.

Svědomí začíná být považováno za záležitost jedince. Již není majetkem panovníka, jako tomu bylo za uplatňování zásady „*cuius regio, eius religio*“, kdy panovník rozhodoval o víře svých poddaných. Víra člověka závisí pouze na jeho svobodném svědomí. Boží vůlí je křesťanská svoboda, jejíž součástí je právě i svoboda svědomí. Vše, co je proti křesťanské svobodě, je tyranie a odporuje Boží vůli.¹²⁹

Hugenot Pierre Bayle zastával názor, že všichni kromě katolíků by měli být do tolerance zahrnuti. Katolíci byli opět vyřazeni z důvodu jejich víry v autoritu papeže. Bayleho pojetí tolerance tedy nemá, až na jednu výjimku, žádná omezení. Do tolerance zahrnuje jak židy a muslimy, tak i heretiky a idolatristy.¹³⁰ Odůvodňuje svůj postoj tím, že každý člověk věřící nějakému náboženství si o něm myslí, že je to pravé. Nutit takového člověka měnit víru by bylo jako ho nutit k hříchu proti jeho vlastnímu svědomí.¹³¹

Takové myšlenky jsou v 18. století podporovány i v souvislosti se zámořskými objevy a utvářením kolonií v předchozích staletích. Evropané se začali setkávat s novými kulturami a neznámými náboženstvími, která si vysvětlovali různým způsobem – degenerativní nebo evoluční teorií. Pro svou nadvládu nejprve

¹²⁷ Balagangadhara, N., S. De Roover, Jakob. *Liberty, Tyranny and the Will of God: The principle of toleration in early modern Europe and colonial India*. [online], 2009 [citováno 10. 2. 2019]. s. 132.

¹²⁸ Grell, O., Peter. Porter, Roy. *Toleration in Enlightenment Europe*, 1998, s. 29.

¹²⁹ Balagangadhara, N., S. De Roover, Jakob. *Liberty, Tyranny and the Will of God: The principle of toleration in early modern Europe and colonial India*. [online], 2009 [citováno 10. 2. 2019]. s. 135.

¹³⁰ De Roover, Jacob. *Europe, India, and the Limits of Secularism*, 2015, s. 154.

¹³¹ *Ibid.*, s. 155.

potřebovali tamějším lidem porozumět a zákony utvořit tak, aby v koloniích nedošlo ke vzpouře a občanské válce. Byli si vědomi, že intolerance by u nich mohla takovou vzpouru rozpoutat. De Roover a Balagangadhara v této souvislosti zmiňují především indickou praktiku „satí,“ kdy se ovdovělé ženy nechávají dobrovolně upálit. Pro tuto praktiku Britové nejprve hledali odůvodnění v indických textech, které pokládali za svaté knihy náboženství Indů. Satí byla považována za náboženský projev, a proto byla tolerována. Teprve v roce 1829 ji zakázal guvernér lord William Bentinck, když Britové došli na základě dopisu Waltera Ewera k závěru, že satí je pouze lokálním zvykem, nikoli náboženským projevem.¹³² Vzápětí došlo k protestům, které za předpokladu, že satí je skutečně duchovní záležitostí, odmítaly tento vládní krok jako „*nesnášlivý intolerantní zákaz ve věcech svědomí*.“¹³³

Francouzský filosof Voltaire již považuje toleranci vyloženě za morální povinnost. Předpokládá, že jedině tolerance vede k míru, zatím co intolerance přivádí společnost k chaosu, a tudíž k válce.¹³⁴ Zdůvodňuje toleranci ještě naší omylností. Každý člověk včetně nás samotných dělá chyby, proto je potřeba ostatní lidi a jejich víru tolerovat, neboť ani my nejsme dokonalí.¹³⁵

Náboženská tolerance začíná být považována za morální povinnost každého křesťana. Jak jsme se přesvědčili v této kapitole, za takovouto změnou nestálo ani válečné vyčerpání, ani ekonomická situace. Šlo o pohnutí v duchovním rámci, když začala být křesťanská svoboda a s ní svobodné svědomí prohlašováno za Boží vůli.

¹³² Balagangadhara, N., S. De Roover, Jakob. *Liberty, Tyranny and the Will of God: The principle of toleration in early modern Europe and colonial India*. [online], 2009 [citováno 10. 2. 2019]. s. 119.

¹³³ Ibid., s. 122.

¹³⁴ De Roover, Jacob. *Europe, India, and the Limits of Secularism*, 2015, s. 162.

¹³⁵ Ibid., s. 160.

6.1 Mýty o toleranci

Se vznikem tolerance jsou dodnes spojovány různé představy, které je možné označit za mýty. Jedním z nich je například myšlenka o zrodu náboženské tolerance díky sekularizaci nebo představa, že tolerance je důkazem vyspělé společnosti. Na oba tyto mýty a jejich vyvrácení se nyní zaměřím.

Na základě neúspěšného konfesionalismu bylo požadováno opětovné rozdělení sfér, což ve výsledku mnohé hypotézy vede k představě, že vznik náboženské tolerance, jak ji dnes známe, je bezpodmínečně spjat se sekularizací. V této souvislosti je často zmiňován John Locke a jeho model liberální tolerance.¹³⁶ Pojďme si tedy představit toleranci v jeho pojetí.

John Locke v roce 1687 napsal *Dopis o toleranci*, který se následně stal zásadním dílem. Je u něho také stále přítomna myšlenka o světě a jeho sférách, a zároveň tak rozděluje i složky člověka, tedy duši a tělo. Na rozdíl od duše, která spadá do duchovní sféry a je osvobozena díky Kristu, se hříšné tělo musí podřídit pozemským lidským zákonům, které má ve své pravomoci stát. Jsme tedy svobodní pouze v duchovní sféře, nikoli v pozemské. Implicitně tedy z jeho díla vyplývá, že náboženská tolerance může být uplatněna pouze vůči lidem, jejichž náboženství také dělí svět na tyto sféry a neohrožují tak pozemský pořádek.¹³⁷

Náboženství je individuální soukromou záležitostí, řídící se svědomím daného člověka. Stát by tedy neměl do vyznání zasahovat. Toto přesvědčení ovšem má opět své limity. Pokud člověk svou vírou, a tedy soukromou záležitostí vstupuje do sféry veřejné, kde svým výstupem ohrožuje veřejné blaho, stát zasáhnout musí. I v tomto případě se ale Locke distancuje od užití násilí. „*K tomu, aby lidé změnili své názory, je třeba světla, a světlo v žádném případě nevzejde z tělesného utrpení.*“¹³⁸ Stát tedy (mimo výjimečné situace) nemá právo

¹³⁶ De Roover, Jacob. *Europe, India, and the Limits of Secularism*. 2015, s. 139-141.

¹³⁷ *Ibid.*, 142.

¹³⁸ Locke, John. *Dopis o toleranci*, 2000, s. 49.

zasahovat do náboženské sféry. Locke stejně jako mnozí před ním i po něm předpokládá jasné vymezení těchto sfér.¹³⁹

Svědomy určuje, kdo může být do tolerance zahrnut. Představuje „*přirozeně dané schopnosti lidského ducha správně vnímat a na základě toho vnímání správně usuzovat, a poté správně orientovat svou vůli k správnému jednání.*“¹⁴⁰

Podle Johna Locka by proto společnost rozhodně neměla tolerovat katolíky a ateisty. Důvodem vyčlenění katolíků z tolerance je stejně, jako v pojetí Martina Luthera, spatřování autority v papeži. „*V otázkách víry a morálky nesledují svoje vlastní svědomí, nýbrž se podřizují nařízením cizího knížete.*“¹⁴¹ Ateisté jsou zase nebezpeční svou absencí pevného základu svědomí v úctě vůči Bibli. Tito lidé podle Locka používají své přesvědčení jako politickou zbraň, a je tudíž nutné proti nim zasáhnout.¹⁴²

John Locke staví své pojetí náboženské tolerance na teologických základech, jeho model tedy nemůže být sekulární. To znamená, že samotné pojetí liberálního modelu, které z Lockova pojetí vychází, se drží teologických předpokladů, a má tedy své hranice v rámci křesťanství.¹⁴³ Nabízí se zde proto otázka, proč je model náboženské tolerance s teologickými kořeny v křesťanství námi mnohdy prezentován jako univerzální pro každou společnost? To se může stát předmětem příštího výzkumu.

Další mýtus, který se v dnešní době již daří vyvrátit, je myšlenka o toleranci jakožto důkazu vyspělosti dané společnosti. Vznik konceptu náboženské tolerance je podle některých osvícenských průkopníků známkou dospění lidstva, zatímco násilí je přisuzováno primitivním společnostem. Robert Kingdom takové nevhodné chování přisuzuje přímo primitivním náboženským

¹³⁹ Locke, John. *Dopis o toleranci*, 2000, s. 47.

¹⁴⁰ Ibid., s. 19.

¹⁴¹ Ibid., s. 16.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ De Roover, Jacob. *Europe, India, and the Limits of Secularism*, 2015, s. 141.

představám.¹⁴⁴ Myšlenka o primitivních společnostech se objevuje i v bádání Edwarda Burnetta Tylera. Tento představitel kulturně evoluční teorie vysvětluje rozvoj společnosti jako univerzální a nevratný postup od primitivních stadií přes polyteismus až k monoteismu, a odmítá tedy degenerativní teorii o vzniku náboženství.

Setkáváme se ale také s odmítavými názory a problematickými body, které kulturní evolucionismus vyvracejí. Dnes jsme si již vědomi, že toleranci za důkaz vyspělosti považovat pravděpodobně nemůžeme. Benjamin J. Kaplan například upozorňuje na skutečnost, že násilné tendence jsou zjevné i ve vyspělých společnostech.¹⁴⁵ Odmítá, že by tolerance byla důkazem vyspělosti, a opačný názor přirovnává k mýtu.¹⁴⁶ Mýtus o nástupu tolerance jako o jakémsi nahrazení zla dobrem je po dlouhou dobu pokládán za pravdivý. Kaplan uvádí jména historiků jako Thomas Babington Macaulay, W. E. H. Lecky nebo John Lothrop Motley, kteří tuto myšlenku považovali za absolutní.¹⁴⁷

Seznámili jsme se tedy s myšlenkami, které dodnes mohou být považovány za pravdivé, nicméně, jak jsme se přesvědčili, jde spíše o jakési mýty o náboženské toleranci. S těmito myšlenkami je možné v budoucnu pracovat v rámci dalších výzkumů.

¹⁴⁴ Kaplan, J., Benjamin. *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, 2007, s. 5.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Ibid., s. 6.

7 ZÁVĚR

Koncept náboženské tolerance se proměňoval tisíce let. Byl představen pojem tolerance s jeho negativním významem, a tedy i rozdílnost s pojetím naší doby, kdy je tolerance vnímána jako vzájemný respekt. Jak jsme viděli, v antice souvisela tolerance s tradicí, a neměla tedy s konceptem náboženské tolerance v křesťanství pranic společného. Religio se rovnalo traditio. Šlo tedy o tolerování tradice na základě její starobylosti. Židé a křesťané tak byli nařčeni z ateismu, a proto cítili potřebu hledat důkazy o své vlastní starobylé tradici. Křesťané důkaz formulovali tak, že jejich doktrína je starobylá, tudíž pravdivá. Pojem religio tak dostal nový význam a zároveň se objevuje problém pravého a falešného náboženství.

Otázka hereze v křesťanských dějinách je pak připodobňována k boji Boha se Satanem, který ovládá všechny, již se odlišují svým učením od ortodoxie. Evropa ve středověku nebyla nábožensky homogenní, přesto zde existovala představa o fungování světového řádu. Problém hereze se zostřuje se vznikem protestantských proudů, a tedy s rozpadem křesťanské jednoty. Na tuto novou situaci byly různé ohlasy. Někteří se dovolávali tolerance, jiní se naopak chtěli heretiků zbavit. Byly představeny teologické argumenty, které byly užívány jak k prosazení tolerance (eschatologické očekávání), tak intolerance (otázka spásy). A také jsme si představili diskuzi o trestání heretiků, řešící způsob jejich trestu a zároveň i otázku, zda vůbec má člověk právo o tomto rozhodovat. Bylo nahlédnuto také do Castelliova spisu „*O kacírích*,” jakožto jednoho z prvních děl o náboženské toleranci.

System konfesionalizace vedl v Evropě místo zamýšleného tolerantního soužití ke konfliktům a válkám. Tolerance byla v této době užívána jako prostředek politické moci k udržení jednoty a míru, tyto snahy se ovšem nepodařily uskutečnit. Protikonfesijní myšlenky vedly k představě o Boží vůli a navrácení k ideji křesťanské svobody, ve které je svobodné svědomí každého jedince. Náboženská tolerance tak začala být vnímána jako morální povinnost každého křesťana a dala tak utvořit dnešní podobu představy o náboženské toleranci.

Idea náboženské tolerance je tedy založena na křesťanských teologických kořenech. Ráda bych v této souvislosti citovala De Roovera a Balagangadharu: „*Pokud se tolerance stala normativním principem v křesťanské Evropě a jejích koloniích pouze na základě Boží vůle pro lidskost, jak interpretovat fakt, že moderní politická teorie ji stále praktikuje na všechny národy?*“¹⁴⁸ Taková otázka může být součástí dalšího výzkumu ohledně náboženské tolerance v dnešním pojetí.

V souvislosti s Johnem Lockem a jeho pojetím náboženské tolerance jsem zmínila, že rozdělení sfér na pozemskou a duchovní pro něho bylo přirozené. Zároveň nepředpokládal, že by nějaké náboženství tyto sféry nerozlišovalo. V dnešní době je toto ovšem problematické a vyvstávají různé otázky. Nejen že se ukazuje, že rozlišení sfér není přítomno ve všech náboženstvích - například islám ve svém základu nezná požadavek rozdělení těchto sfér. Přesto je na něj naším západním normativním modelem tolerance kladen požadavek sekularizace a následně je pak islám označován za netolerantní náboženství.¹⁴⁹ Navíc ale nejsme schopni jasně určit hranice náboženství a rozlišit tedy, kdy se jedná o náboženský projev a kdy nikoli. Pokud je například šátek náboženským symbolem, pak stát nemůže zasahovat, neboť každý má právo na svobodný projev svého náboženství. V některých státech pak ale dochází k zakazování náboženských symbolů na veřejnosti z důvodu bezpečnosti, přičemž se ale stále diskutuje o normativním pojetí náboženské tolerance.

Pokud má náš koncept náboženské tolerance skutečně teologické kořeny a je schopný fungování pouze v rámci křesťanských hranic, pak stojíme před složitým úkolem. Je potřeba se zamyslet nad sebepojetím naší společnosti a také nad jednáním se společnostmi druhými.¹⁵⁰ Často na ně máme

¹⁴⁸ Balagangadhara, N., S. De Roover, Jakob. *Liberty, Tyranny and the Will of God: The principle of toleration in early modern Europe and colonial India*. [online], 2009 [citováno 10. 2. 2019]. s. 139.

¹⁴⁹ Černá, Zuzana. *Reflexe náboženství ve vzdělávání s důrazem na analýzu českých středoškolských materiálů*, 2017, s. 89, 172.

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 173.

požadavky, například dodržování základních lidských práv a svobod nebo jiných hodnot, které považujeme za správné. Považujeme tyto hodnoty za univerzální, aniž bychom si byli vědomi jejich náboženské stránky.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární literatura:

Bellius, Martin. *Concerning Heretics*. Columbia University press. [online], 1935 [citováno 25. 1. 2019]. URL: <https://www.colorado.edu/neh2015/sites/default/files/attached-files/castellioonheretics-i.pdf>

Locke, John. *Dopis o toleranci*. Brno: Atlantis, 2000.

Wernisch, Martin. *Martin Luther, výbor z díla*. Praha: Vyšehrad, 2017.

Sekundární literatura:

Balagangadhara, N., S. De Roover, Jakob. *Liberty, Tyranny and the Will of God: The principle of toleration in early modern Europe and colonial India*. In: *History of Political Thought*, [online], 2009 [citováno 10. 2. 2019]. pp. 111-139.

URL:

https://www.academia.edu/27543840/LIBERTY_TYRANNY_AND_THE_WILL_OF_GOD_THE_PRINCIPLE_OF_TOLERATION_IN_EARLY_MODERN_EUROPE_AND_COLONIAL_INDIA

Balagangadhara, N., S. „*The Heathen in his Blindness...*“ *Asia, the West and the Dynamic of Religion*. 2nd ed., New Delhi: Manohar, 2013.

Beinert, Wolfgang. *Malé dějiny křesťanského myšlení*. Karmelitánské nakladatelství, s. r. o., 2012.

Bílý, Jiří. *Jezuita Antonín Koniáš - Osobnost a doba*. Praha: Vyšehrad, 1996.

Cohen, Mark R. *Pod křížem a půlměsícem – Židé ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2013.

Černá, Zuzana. *Reflexe náboženství ve vzdělávání s důrazem na analýzu českých středoškolských materiálů*. Univerzita Pardubice, 2017.

De Roover, Jacob,. *Europe, India, and the Limits of Secularism.*, New Delhi: Orford University Press, 2015.

Evans, R. G. *Stručné dějiny kacířství*. Praha: Volvox Globator, 2006.

Fárek, Martin. *Indie očima Evropanů*. Praha: Karolinum, 2014.

Filipi, Pavel. *Křesťanstvo*. Brno: CDK, 2012.

Grell, O., Peter. Porter, Roy. *Toleration in Enlightenment Europe*. Edinburgh: Cambridge Uni. Press, 1998.

Hlaváček, Petr. *(In)tolerance v evropských dějinách*. Univerzita Karlova v Praze, 2011.

Janata, Jaromír. *Agrese tolerance a intolerance*. Praha: Grada Publishing, 1999.

Kaplan, J., Benjamin. *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*. Cambridge: Harvard University Press, 2007.

Kasper, Walter. *Martin Luther. Ekumenická perspektiva*. Praha: Vyšehrad, 2017.

Kropáček, Luboš. *Na cestě k porozumění Orientu a Africe*. Praha: Karolinum, 2018.

Laursen, Ch., John. Nederman, J., Cary (eds.). *Beyond the Persecuting Society. Religious Toleration Before the Enlightenment*. University of Pennsylvania Press, 1997.

Mráček, K., Pavel. *Upalování čarodějnic a inkvizice*. Olomouc: Maticе cyrilometodějská s. r. o., 2006.

Pelikan, Jaroslav. *The Growth of Medieval Theology (600-1300)*. The University of Chicago, 1978.

Petráček, Tomáš. *Západ a jeho víra*. Praha: Vyšehrad, spol. s r. o, 2017.

Remer, Gary. *Humanism and the Rhetoric of Toleration*. The Pennsylvania State University Press, 1996.

Suchánek, Drahomír; Drška, Václav. *Církevní dějiny – Antika a středověk*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2013.

Suchánek, Drahomír; Drška, Václav. *Církevní dějiny – Novověk*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2018.

Topinka, Daniel (ed.). *Muslimové v Česku*. Brno: Barrister & Principal, 2016.

Vlnas, Vít. *Novokřtělci v Münsteru*. Praha: NLN, 2002.

Zweig, Stefan. *Svědění proti násilí*. Praha: PROSTOR, 2017.

8.1 Další zdroje

EuroZpravy.cz. *Hidžáb v české škole? Soud řeší kauzu muslimské studentky. Strhla se mela, Šabatová prý rozpoutala hysterii.* [online], 2016. [citováno 1. 3. 2019]. URL: <<https://eurozpravy.cz/domaci/zivot/172948-hidzab-v-ceske-skole-soud-resi-kauzu-muslimske-studentky-strhla-se-mela/>>

iDNES.cz. *Pomáhat jen křesťanům, nebo všem? Církev se kvůli uprchlíkům neshodnou.* [online], 2015 [citováno 3. 1. 2019]. URL: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pohled-cirkvi-na-uprchliky.A150724_092814_domaci_zt>

iRozhlas. *Studentce zakázali v pražské škole nosit muslimský šátek. Případ začne řešit soud.* [online], 2016 [citováno 1. 3. 2019]. URL: <https://www.irozhlas.cz/zpravy-z-domova/studentce-zakazali-v-prazske-skole-nosit-muslimsky-satek-pripad-zacne-resit-soud_1611020600_vha>

Listina základních práv a svobod. [online], 1992 [citováno 1. 3. 2019]. URL: <<https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>>